

การพัฒนาการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี
จังหวัดสมุทรสงคราม*

DEVELOPMENT OF FIVE PRECEPTS SCHOOLS PROJECT MANAGEMENT BY 7
GOOD ACTIVITIES IN SONGKHRAM PROVINCE

พระครูสังฆรักษ์เอกลักษณ์ อชิโต

Phrakhrusangkharak Ekkalak Achito

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: krisada.sae@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพทั่วไป ศึกษากระบวนการ และนำเสนอการพัฒนาการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก จากพระสังฆาธิการ บุคลากรสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด ผู้นำชุมชน ประชาชนและนักวิชาการทางด้านการจัดการเชิงพุทธ ด้วยการเลือกแบบเจาะจง จำนวน 25 รูปหรือคน ได้ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และการสนทนากลุ่มเฉพาะผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 รูปหรือคน โดยวิเคราะห์ข้อมูลด้วยเทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท

ผลการวิจัยพบว่า 1. มีการเรียนการสอนที่สอดแทรกหลักธรรม ประยุกต์หลักพุทธธรรม เข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอน จัดเข้าในกิจกรรมการเรียนรู้ของแต่ละรายวิชา แต่งบประมาณในการสนับสนุนยังไม่เพียงพอ 2. กระบวนการวางแผนในการบริหารจัดการ ได้แก่ การจัดประชุมเพื่อสร้างความตระหนักและความเข้าใจกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง จัดทำแผนในการจัดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมและทักษะชีวิตให้แก่ผู้เรียน 3. การพัฒนาการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี ได้แก่ การปรับภูมิทัศน์ของโรงเรียนให้เป็นสถานที่ที่มีบรรยากาศเอื้อต่อการเรียนรู้พุทธธรรมและการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม การจัดทำป้ายนิเทศ ป้ายคำขวัญ ป้ายคติธรรมสอนใจต่างๆ ให้สามารถมองเห็นได้ง่าย การสร้างบรรยากาศภายในโรงเรียนให้เป็นบรรยากาศแบบธรรมชาติ มีความร่มรื่น สะอาด และสวยงาม การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ทั้งในด้านความประพฤติ (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา (ปัญญา)

คำสำคัญ: การพัฒนา; โรงเรียนรักษาศีล 5; 7 กิจวัตรความดี

---

* Received September 11, 2021; Revised November 21, 2021; Accepted November 22, 2021

Abstract

This research article aimed to study the general condition, the process and to present the development of project management for schools to observe the 5 precepts with 7 good deeds, conducted with the qualitative research methodology, collecting data by in-depth interviewing 25 key informants, purposefully selected, who were administrative monks, Personnel of the Provincial Buddhism Office, community leaders, people and academicians in Buddhist management with structured in-depth-interview script and from 10 participants in focus group discussion and analyzed by content descriptive interpretation.

The results of the research were found that 1. There were teaching and learning that intersect with Dharma principles, applying Buddha-dharma principles into the teaching and learning curriculum organized into the learning activities of each course. The problem was only that the support budget was insufficient. 2. The management planning process included organizing meetings to raise awareness and understanding with all parties involved. Develop a plan for organizing activities for the development of morality, ethics and life skills for learners. 3. Development of 5 precepts observing schools with 7 good activities, namely, improving schools landscapes appropriately for learning Buddhism and studying for more knowledge, preparation of information signs, slogan signs, morality and moral signs to be easily seen, creating a natural atmosphere in the schools, making them shady, clean, It is shady, clean and beautiful, activities on important Buddhist days, developing learners to learn in terms of behavior (precepts), mind (concentration) and wisdom (wisdom).

Keywords: development; Five Precepts Observing Schools Project; 7 good deeds

บทนำ

นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันแนวคิด และหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมเป็นสิ่งที่ผู้คนในสังคมพยายามแสวงหา และนำเสนอเป็นหลักการสำคัญในการดำรงอยู่ร่วมกัน หลักคุณธรรมจริยธรรมโดยเฉพาะหลักจริยธรรมทางศาสนา การเมือง การปกครอง จริยธรรมในการประพฤติปฏิบัติในหน้าที่การงาน และการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น นับว่า มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุที่จริยธรรมนั้นเป็นเครื่องกำหนดระเบียบ แบบแผน ในการประกอบกิจกรรมในมิติต่าง ๆ ทั้งทางการเมือง การปกครอง การพัฒนาสังคม การประพฤติตนที่มีความเกี่ยวข้องกับการ

ดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม เป็นระบบที่มีความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นผู้ปกครองกับประชาชน บิดามารดากับบุตร เพื่อนกับเพื่อน ครูอาจารย์กับลูกศิษย์ คนกับธรรมชาติ หรือบุคคลกับบุคคล ในสังคมประชาธิปไตยสมัยใหม่ มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมและความเสมอภาคของประชาชนที่มาจาก ความคาดหวัง และความปรารถนาของประชาชนในแผ่นดิน ความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุข และความมั่นคง ของการดำรงอยู่แห่งรัฐจึงขึ้นอยู่กับ การดำเนินกิจกรรมทางการเมือง การบริหารจัดการ และการมีจริยธรรมคุณธรรมของภาคส่วนต่าง ๆ ดังนั้น คุณธรรมและจริยธรรมของผู้คน ในสังคมและการพัฒนาไปสู่สังคมคุณธรรมจึงเป็นเรื่องจำเป็น และมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

โครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 เชิงคุณภาพ ครอบคลุมรอบอนุพัฒนาเยาวชนด้วยนวัตกรรม 7 กิจวัตรความดีสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ในศตวรรษ 21 ครอบคลุมคิดเรื่อง 7 กิจวัตรความดี เป็นกระบวนการณรงค์ดีให้เกิดการนำธรรมะไปสู่ภาคปฏิบัติ โดยเริ่มต้นจากสิ่งเล็ก ๆ ที่เรียกว่า “กิจวัตร” เมื่อมีการฝึกฝนพัฒนาบ่อย ๆ จนเกิดเป็นนิสัยที่ดีขึ้นในแต่ละบุคคล คือ “คิดดี พูดดี ทำดี” อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ก็จะเป็นรากฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ครอบคลุมรอบอนุ และเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างสังคมที่สงบสุข โดยยึดหลักการที่ว่า “เปลี่ยนแปลงจากภายในสู่ภายนอก” (คณิตดา กรณิสฺส, 2565) คือไม่ว่าจะเกิดปัญหาใดขึ้น ทุกคนสามารถช่วยแก้ปัญหาได้ โดยเริ่มต้นจากการปรับเปลี่ยนตนเองก่อน ทำอย่างมีความสุข ทำด้วยความเข้าใจ เมื่อทำซ้ำ ๆ บ่อย ๆ ก็จะเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้อื่นได้ปรับเปลี่ยนตาม นอกจากนี้ยังเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่นำไปสู่คุณธรรมอื่น ๆ ที่สูงยิ่งขึ้นไป เช่นความเคารพ ความกตัญญู ความอดทนเสียสละ เป็นต้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาการพัฒนาการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม โดยทำการ วิเคราะห์สภาพทั่วไปตามหลัก SWOT Analysis ประกอบด้วย จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และ อุปสรรค (สาคร สุขศรีวงศ์, 2552) ศึกษากระบวนการในการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม ตามทฤษฎีวงจรคุณภาพ (PDCA) รวม 4 ด้าน ประกอบด้วย การวางแผน การนำแผนไปปฏิบัติให้เกิดผล การตรวจสอบ และการปฏิบัติการปรับปรุงแก้ไข (ปริทรรศน์ พันธุบรรยงก์, 2545) และศึกษาการพัฒนาการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม คือ 1) ด้านบริบทหรือสภาวะแวดล้อม (Context) 2) ด้านปัจจัย หรือทรัพยากร (Input) 3) ด้านกระบวนการ (Process) และ 4) ด้านผลผลิต (Product) (Fitzpatrick et al., 2010) ว่ามีองค์ประกอบ ปัจจัย และกระบวนการดำเนินการอย่างไรให้โครงการประสบผลสำเร็จ ในอนาคตต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปในการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม
2. เพื่อศึกษากระบวนการในการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม
3. เพื่อนำเสนอการพัฒนาการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ประกอบด้วย กลุ่มผู้ออกนโยบาย ประกอบด้วย เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะตำบล กลุ่มผู้ปฏิบัติการ ประกอบด้วย พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จังหวัดสมุทรสงคราม กลุ่มผู้สนับสนุนโครงการ ประกอบด้วย ผู้อำนวยการสถานศึกษา กลุ่มนักวิชาการ ประกอบด้วย นักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา นักวิชาการทางการจัดการเชิงพุทธ โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Selection) ตามลักษณะการเป็นตัวแทนของกลุ่มที่เหมาะสม จำนวน 25 รูปหรือคน และการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) ร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 รูปหรือคน ประกอบด้วย กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการวิจัย กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านบริหารโครงการเชิงพุทธ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการเสริมสร้างความปรองดอง โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Selection)

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยได้คัดเลือกโดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Selection) ตามลักษณะการเป็นตัวแทนของกลุ่มที่เหมาะสม จำนวน 25 รูปหรือคน

เครื่องมือการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยไว้ 2 ประเภท ดังนี้

1. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่รอบด้านและลึกซึ้ง โดยผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) มีลักษณะเป็นคำถามแบบปลายเปิดเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยใช้กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญดังกล่าวข้างต้น
2. การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่รอบด้านและลึกซึ้ง จากการร่วมพูดคุยกันระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยใช้แบบสนทนากลุ่มเฉพาะที่มี

ความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อให้ได้คำตอบในเชิงเหตุผลจากผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มเฉพาะดังกล่าวข้างต้น

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) เป็นการสัมภาษณ์ในรูปแบบที่ทั้งที่เป็นทางการโดยใช้ประเด็นคำถามที่มีโครงสร้าง (Structured Interview) เพื่อนำไปสู่การสนทนา ซึ่งผู้ให้ข้อมูลมีบทบาทกำหนดทิศทางสนทนาร่วมกับผู้สัมภาษณ์เพื่อบรรลุเป้าหมายในการทำความเข้าใจประเด็นคำถาม และสนทนาให้ได้สาระสำคัญตามการเล่าเรื่องของผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยครอบคลุมในประเด็นการวิจัย

2. การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการกระตุ้นให้สมาชิกในกลุ่มขนาดกลาง โดยอภิปรายโต้ตอบแสดงความเห็น/เล่าเรื่องประสบการณ์ ตามประเด็นที่ผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) กำหนดขึ้นมาอย่างเจาะจงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ข้อมูลหลั่งไหล (Flow) ออกมาจากการปฏิสัมพันธ์ในแนวราบระหว่างสมาชิกในกลุ่มด้วยกันเองและระหว่างกลุ่มสมาชิกกลุ่มกับผู้ดำเนินการสนทนา

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การวิเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการวิเคราะห์เนื้อหาที่ได้จากการศึกษาเอกสารต่าง ๆ อย่างเป็นระบบและมีความเชื่อมโยงกัน

2. การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยผู้วิจัยพยายามรักษาสำนวนเดิมของผู้ให้สัมภาษณ์รวมทั้งปรับแก้ให้มีความชัดเจนทางการสื่อสาร ความหมาย และลดข้อความที่ซ้ำซ้อนกัน

3. การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) ที่ประกอบด้วยผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) ผู้จดบันทึก (Note Taker) ผู้ช่วยทั่วไป (Assistant) และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) โดยใช้หัวข้อปัญหาและคำถามที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยพยายามรักษาสำนวนเดิมไว้

ผลการวิจัย

1. สภาพทั่วไปในการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกของโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม

<p>สภาพแวดล้อมภายใน</p> <p>สภาพแวดล้อมภายนอก</p>	<p>จุดแข็ง (Strength)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ผู้บริหาร ครู และบุคลากรของโรงเรียน เป็นแบบอย่างให้กับผู้เรียน 2. การเรียนการสอนที่สอดแทรกหลักธรรม ประยุกต์หลักพุทธธรรมเข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอน จัดเข้าในกิจกรรมการเรียนรู้ของแต่ละรายวิชา 3. การบูรณาการหลักพุทธธรรมเน้นให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะ กิน อยู่ ดู เป็น สร้างประโยชน์ให้กับตนเองและสังคม 4. มีการจัดระบบสวัสดิการและสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างมีความสุข 	<p>จุดอ่อน (Weakness)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. บุคลากรยังขาดความเข้าใจ ขาดการสื่อสาร และประสานงานกันเกี่ยวกับการดำเนินงานโรงเรียนรักษาศีล 5 2. สถานที่ไม่เอื้อต่อการจัดกิจกรรมวิถีพุทธ 3. งบประมาณในการสนับสนุนยังไม่เพียงพอ 4. กิจกรรมวิถีพุทธบางกิจกรรมทับซ้อนกับชั่วโมงเรียนปกติ ทำให้เกิดปัญหาเวลาเรียนไม่พอ 5. ขาดเครื่องมือในการวัดผลประเมินผลของโรงเรียนรักษาศีล 5
<p>โอกาส (Opportunity)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัย 2. ระบบเกณฑ์รางวัลคุณภาพการบริหารจัดการภาครัฐ (PMQA) มาใช้ในการพัฒนาระบบการบริหารจัดการ 3. ระบบการเรียนการสอนแบบอิเล็กทรอนิกส์ (e- Learning) 4. การสร้างคุณภาพการศึกษาตามกรอบการประกันคุณภาพการศึกษา 	<p>SO</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. พัฒนาโรงเรียนให้เป็นโรงเรียนสีขาว 2. พัฒนาโรงเรียนตามหลักศีล 5 3. พัฒนาคูณลักษณะของนักเรียนตามหลักศีล 5 	<p>WO</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. สร้างความเข้าใจกับบุคลากรในโรงเรียน 2. กำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ ค่านิยมในการดำเนินการ 3. สร้างเครื่องมือในการกำกับและติดตามงานที่มีประสิทธิภาพ
<p>อุปสรรค (Threat)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. สภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป 2. พื้นฐานวิถีชีวิตของนักเรียนมีความแตกต่างกัน 3. การไม่ได้รับความร่วมมือจากผู้ปกครอง 4. นโยบายของภาครัฐ 5. สถานการณ์ระบาดของโรคอุบัติใหม่ไวรัสโคโรนา 2019 หรือ Covid-19 	<p>ST</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. จัดกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมให้แก่แก่นักเรียนอย่างต่อเนื่อง 2. เสริมสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้แก่แก่นักเรียน 3. มอบรางวัลแก่นักเรียนที่เป็นแบบอย่างที่ดีของเพื่อนักเรียน 	<p>WT</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. จัดทำแผนป้าย เอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์รณรงค์โครงการ 2. นิมนต์พระมาเทศน์สอนเป็นประจำทุกวัน 3. รณรงค์ให้บุคลากร และนักเรียนตระหนักถึงความสำคัญของโครงการ

โรงเรียนรักษาศีล 5 จังหวัดสมุทรสงคราม มีจุดแข็ง หลายประการคือ 1. การเรียนการสอนที่สอดแทรกหลักธรรม ประยุกต์หลักพุทธธรรมเข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอน จัดเข้าในกิจกรรมการเรียนรู้ของแต่ละรายวิชา 2. ผู้บริหาร ครู และบุคลากรของโรงเรียน เป็นแบบอย่างให้กับผู้เรียน 3. การบูรณาการหลักพุทธธรรม เน้นให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะ กิน อยู่ ดูแล เป็น สร้างประโยชน์ให้กับตนเองและสังคม 4. มีการจัดระบบสวัสดิการและสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้อย่างมีความสุข

โรงเรียนรักษาศีล 5 จังหวัดสมุทรสงคราม มีจุดอ่อน คือ 1. งบประมาณในการสนับสนุนยังไม่เพียงพอ 2. บุคลากรยังขาดความเข้าใจ ขาดการสื่อสาร และประสานงานกันเกี่ยวกับการดำเนินงานโรงเรียนรักษาศีล 5 3. สถานที่ไม่เอื้อต่อการจัดกิจกรรมวิถีพุทธ 4. กิจกรรมวิถีพุทธบางกิจกรรมทับซ้อนกับชั่วโมงเรียนปกติ ทำให้เกิดปัญหาเวลาเรียนไม่พอ 5.ขาดเครื่องมือในการวัดผลประเมินผลของโรงเรียนรักษาศีล 5

โรงเรียนรักษาศีล 5 จังหวัดสมุทรสงคราม มีโอกาส คือ 1. ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัย 2. ระบบการเรียนการสอนแบบอิเล็กทรอนิกส์ (e- Learning) 3. ระบบเกณฑ์รางวัลคุณภาพการบริหารจัดการภาครัฐ (PMQA) มาใช้ในการพัฒนาระบบการบริหารจัดการ 4. การสร้างคุณภาพการศึกษาตามกรอบการประกันคุณภาพการศึกษา 5. ความร่วมมือกับประเทศสังคมพุทธที่มีการจัดการศึกษาที่มีคุณภาพ 7. การฝึกอบรมในระดับนานาชาติ

โรงเรียนรักษาศีล 5 จังหวัดสมุทรสงคราม มีอุปสรรค คือ 1. สภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป 2. พื้นฐานวิถีชีวิตของนักเรียนมีความแตกต่างกัน 3. การไม่ได้รับความร่วมมือจากผู้ปกครอง 4. นโยบายของภาครัฐ 5. สถานการณ์ระบาดของโรคอุบัติใหม่ไวรัสโคโรนา 2019 หรือ Covid-19

2. กระบวนการในการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม

กระบวนการวางแผนในการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย 1. การจัดประชุมเพื่อสร้างความตระหนักและความเข้าใจกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง 2. ปลูกจิตสำนึกและตระหนักถึงความสำคัญในการดำเนินงานของโรงเรียนรักษาศีล 5 3. มีการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานอย่างชัดเจน และมอบหมายหน้าที่ความรับผิดชอบให้กับบุคลากรทุกๆ ฝ่ายได้มีส่วนในการรับผิดชอบ 4. เรียนรู้วัตถุประสงค์และแนวทางปฏิบัติในการดำเนินงานของโรงเรียนรักษาศีล 5 5. การนำกระบวนการบริหารจัดการที่มีคุณภาพหรือวงจรคุณภาพ (PDCA) 7. จัดทำแผนในการจัดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมและทักษะชีวิตให้แก่ผู้เรียน

กระบวนการการนำไปปฏิบัติให้เกิดผลในการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย 1. หลักสูตรสถานศึกษา ควรสอดแทรกหลักพุทธธรรมเข้าไปในวิสัยทัศน์ของผู้เรียน เพิ่มเติมการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม

และสอดแทรกความรู้และการปฏิบัติจริงด้วยการบูรณาการพุทธธรรมในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ ให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน 2. ผู้สอน ควรเป็นตัวอย่าง เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้เรียน ในลักษณะที่เรียกว่า “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เป็น” อย่างสม่ำเสมอ 3. การจัดการเรียนรู้ ควรพัฒนาผู้เรียนรอบด้าน ให้มีความสมดุล สมบูรณ์ทั้งทางกาย (กายภาวนา) ความประพฤติ (ศีลภาวนา) จิตใจ (จิตตภาวนา) และปัญญา (ปัญญาภาวนา) 4. ขอความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดสรรทุนผ่านกิจกรรมของชุมชน วัด และโรงเรียน 5. การจัดสถานที่ภายในโรงเรียนให้มีองค์ประกอบต่างๆ สอดคล้องกับแนวทางที่เป็นไปตามหลักพุทธธรรมหรือวิถีพุทธ 6. บ้าน วัด โรงเรียน ควรประสานงานกัน กำหนดแผนนโยบายร่วมกัน

กระบวนการการตรวจสอบในการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจกรรมความดี จังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย 1. ประสานงานร่วมกันของทุกฝ่าย แต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อรับผิดชอบดูแล 2. หมั่นตรวจสอบข้อผิดพลาดอย่างสม่ำเสมอ 3. หมั่นทบทวนองค์การหรือทบทวนกระบวนการ 4. ใช้การสังเกต สอบถาม และสนทนา เป็นต้น ในการประเมินผล 5. พัฒนาระบบการตรวจสอบประเมินผล ให้มีความชัดเจน

กระบวนการการปฏิบัติการปรับปรุงแก้ไขในการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจกรรมความดี จังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย 1. บูรณาการหลักพรหมวิหารธรรม 2. สร้างบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นร่วมกัน 3. ปรับปรุงกระบวนการทำงานให้มีประสิทธิภาพอย่างสม่ำเสมอ 4. พัฒนาครูให้เป็นผู้มีสมรรถภาพทางด้านวิชาสามัญบูรณาการกับหลักพุทธธรรม 5. พัฒนาการเรียนการสอนได้อย่างเหมาะสมกับความต้องการของนักเรียน และสภาพสังคม

3. การพัฒนาการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจกรรมความดี จังหวัดสมุทรสงคราม

ด้านบริบทหรือสภาวะแวดล้อม (Context) ประกอบด้วย

1. มีการปรับภูมิทัศน์ของโรงเรียนให้เป็นสถานที่ที่มีบรรยากาศเอื้อต่อการเรียนรู้พุทธธรรมและการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม

2. มีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการสวัสดิการที่เพียงพอและทั่วถึง มีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบและมีมาตรฐานเพื่อจูงใจผู้เรียน

3. มีการปฏิรูประบบการดูแลผู้เรียนเน้นการดูแลรายบุคคลที่เข้าถึง เข้าใจและพัฒนาเพื่อสร้างขวัญกำลังใจ

4. มีการสร้างมาตรฐานโรงเรียนนำอยู่ โดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน และคัดเลือกโรงเรียนนำร่องที่มีความพร้อม

5. มีการพัฒนาและปรับปรุงใหม่ โดยแยกนักเรียนออกเป็นสัดส่วนที่ชัดเจน มีการแบ่งงานหรือหน้าที่ในการรับผิดชอบอย่างชัดเจน

6. มีการนำระบบ 5 ส มาใช้อย่างจริงจัง และสร้างภูมิทัศน์ที่ดีแก่โรงเรียน

7. ทำการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ ทั้งเว็บไซต์ของโรงเรียน สื่อสปอร์ตโฆษณา ป้ายประชาสัมพันธ์
8. มีการส่งเสริมให้โรงเรียนเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม เช่น กิจกรรมการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น
  - ด้านปัจจัย หรือทรัพยากร (Input) ประกอบด้วย
    1. จัดทำป้ายนิเทศ ป้ายคำขวัญ ป้ายคติธรรมสอนใจต่างๆ ให้สามารถมองเห็นได้ง่าย
    2. ผู้เรียนเป็นศาสนทายาทที่เปี่ยมปัญญาพุทธธรรม
    3. จัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อมโดยทั่วไป เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ต้นไม้ สวนหย่อม ศาลาพักร้อน เป็นต้น เพื่อให้เกิดกระบวนการศึกษาเรียนรู้วิถีพุทธจากสิ่งแวดล้อมรอบตัวโดยอัตโนมัติ
    4. ผู้ปกครองให้ร่วมมือกับโรงเรียนในการติดตาม ประเมินผล พัฒนา และการปฏิบัติกิจกรรมของผู้เรียน เพื่อให้กิจกรรมนั้นๆ สมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์ที่แท้จริง
  5. กิจกรรมการบริหารจิต
  6. ผู้บริหาร ครู และบุคลากรของโรงเรียน เป็นต้นแบบในการเรียนรู้ที่ดี
    - ด้านกระบวนการ (Process) ประกอบด้วย
      1. การสร้างบรรยากาศภายในโรงเรียนให้เป็นบรรยากาศแบบธรรมชาติดี มีความร่มรื่น สะอาด และสวยงาม
      2. จัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนไทยด้วยการไปทำบุญ รักษาศีล ฟังพระธรรมเทศนา
      3. จัดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมและทักษะชีวิตให้แก่ผู้เรียน
      4. การสร้างบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่ดีตามแบบวิถีพุทธ การปฏิสัมพันธ์ที่ดีร่วมกัน
      5. ส่งเสริมให้นักเรียนรักษาศีล 5 เป็นประจำ มีกิจกรรมรับศีลก่อนเข้าห้องเรียน กิจกรรมทำบุญตักบาตรรับศีลวันพระ กิจกรรมรักษาศีลอุโบสถหรือศีล 8
      6. กิจกรรมวิถีธรรมวิถีไทย รณรงค์ให้นักเรียนรู้จักขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมประจำถิ่นของตนเอง
      7. กิจกรรมปฏิบัติธรรม เจริญจิตภาวนา มีการนั่งสมาธิ เดินจงกรม แผ่เมตตา เป็นต้น เพื่อช่วยให้นักเรียนมีสมาธิในการศึกษาเล่าเรียน
      8. จัดตั้งกลุ่มสมาชิกชมรมคลินิกคุณธรรมประจำสถานศึกษา เพื่อให้นักเรียนที่เป็นสมาชิกทุกคนเข้าร่วมกิจกรรม
        - ด้านผลผลิต (Product) ประกอบด้วย
          1. ผู้เรียนเป็นศาสนทายาทที่เปี่ยมปัญญาพุทธธรรม (ภูมิธรรม)
          2. นักเรียนมีความก้าวทันโลกอย่างรู้เท่าทันด้วยการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีคุณธรรมจริยธรรม และวินัยในตนเองสูง
          3. สร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ นักเรียนทุกกลุ่ม ด้วยการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมอย่างจริงจัง

4. ปรับพฤติกรรมของนักเรียนกลุ่มเสี่ยง ให้เป็นคนดี มีคุณธรรม
5. นักเรียนกลุ่มเป้าหมาย มีคุณธรรมจริยธรรมประจำใจ
6. นักเรียนได้รับประโยชน์โดยตรง คือ ได้ฝึกความอดทน, ทำให้เกิดความใจเย็น ได้รับความรู้, ฝึกวินัยและพัฒนาศีลธรรม
7. พัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ทั้งในด้าน ความประพฤติ (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา (ปัญญา)
8. นักเรียนมีความคิดสร้างสรรค์ในการทำกิจกรรมทำความดี

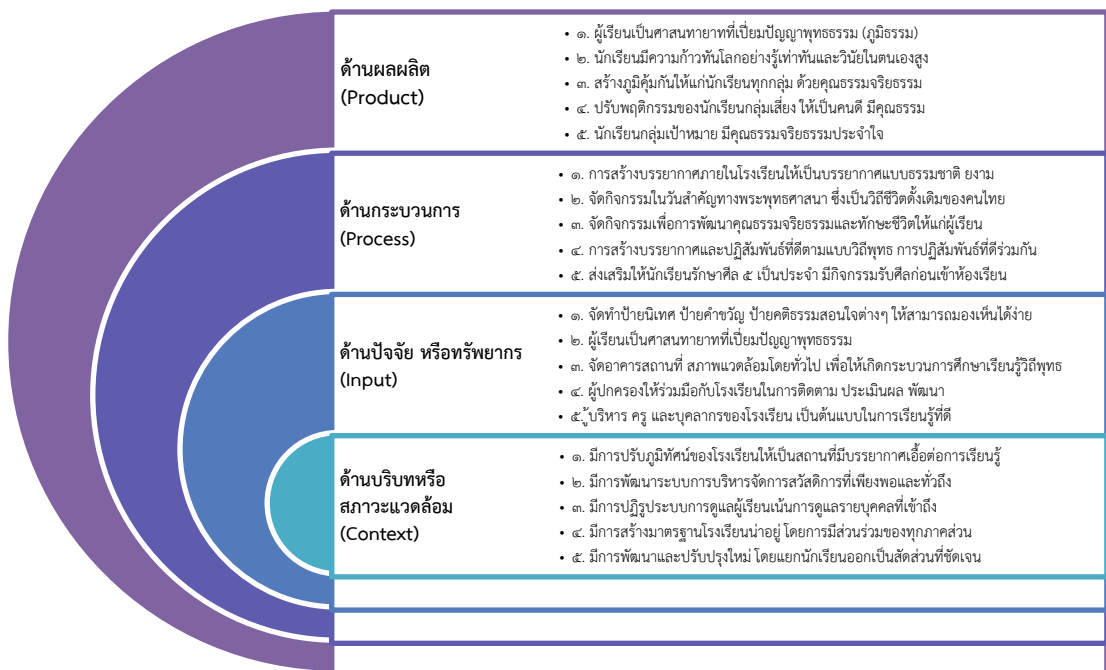
อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ จะกล่าวถึงการพัฒนาการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม โดยผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นสำคัญและน่าสนใจและนำมาอภิปรายดังนี้

การพัฒนาการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม ด้านบริบทหรือสภาวะแวดล้อม (Context) ได้แก่ การปรับภูมิทัศน์ของโรงเรียนให้เป็นสถานที่ที่มีบรรยากาศเอื้อต่อการเรียนรู้พุทธธรรมและการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม ด้านปัจจัย หรือทรัพยากร (Input) ได้แก่ การจัดทำป้ายนิเทศ ป้ายคำขวัญ ป้ายคติธรรมสอนใจต่างๆ ให้สามารถมองเห็นได้ง่าย การจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อมโดยทั่วไป เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ต้นไม้ สวนหย่อม ศาลาพักผ่อน เป็นต้น เพื่อให้เกิดกระบวนการศึกษาเรียนรู้วิถีพุทธจากสิ่งแวดล้อมรอบตัวโดยอัตโนมัติด้านกระบวนการ (Process) ได้แก่ การสร้างบรรยากาศภายในโรงเรียนให้เป็นบรรยากาศแบบธรรมชาติ มีความร่มรื่น สะอาด และสวยงาม การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนไทยด้วยการไปทำบุญ รักษาศีล ฟังพระธรรมเทศนา ด้านผลผลิต (Product) ได้แก่ ผู้เรียนเป็นศาสนทายาทที่เปี่ยมปัญญาพุทธธรรม (ภูมิธรรม) การพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ทั้งในด้าน ความประพฤติ (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา (ปัญญา) สอดคล้องกับงานวิจัยของจุมพล พูลภัทรชีวิน และคณะ (2549) ศึกษาเรื่องการวิจัยและพัฒนากระบวนการสร้างความคิด มีคุณธรรม ผลการวิจัยพบว่า ระดับบุคคลพบว่า คุณลักษณะที่สำคัญของคนดีมีคุณธรรมคือ คนที่มีศีลมีธรรมะมีสติ มีความรับผิดชอบประพฤติดี มีความซื่อสัตย์ละเอียดและเกรงกลัวต่อบาปมีสัมมาอาชีวะขยันหมั่นเพียรรักษาคณะค่าและความสำคัญของสิ่งที่ตั้งงามเอื้อเพื่อพ่อแม่มีเมตตาหมั่นทำบุญทำทานอดทนอดกลั้นอดออมสามัคคี กตัญญูกตเวทีมีจิตสำนึกสาธารณะมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมายรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ระดับครอบครัว พบว่าครอบครัวดี มีคุณธรรมมีลักษณะสำคัญคือครอบครัวที่ ตั้งอยู่ในศีล 5 มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และบทบาทในครอบครัวมีความสัมพันธ์อันดีและอบอุ่นไม่ประมาททำการโดยใช้ปัญญาสุภาพรับฟังผู้อื่นใฝ่หาความรู้ครองตนเป็นพลเมืองดีเอื้อเพื่อพ่อแม่ สงเคราะห์บำรุงศาสนา ระดับชุมชน พบว่าคุณลักษณะที่สำคัญของชุมชนดีมีคุณธรรมคือคนใน

ชุมชนเป็นสมาชิกที่ดี มีศีลธรรมมีผู้นำ/ผู้ปกครองที่ดี ชุมชนพึ่งตนเองได้ร่วมกันแก้ไขปัญหามีองค์กรเครือข่ายที่เข้มแข็งกระบวนการสร้างชุมชนดี มีคุณธรรมโดยสร้างชุมชนให้เข้มแข็งสร้างกระบวนการเรียนรู้และสร้างองค์กรเครือข่ายที่เข้มแข็ง และสอดคล้องกับ ปัญชายุทธ์ นาคม จลิน (2556) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาศาสนทายาทที่พึงประสงค์ในพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบในการพัฒนาศาสนทายาทที่พึงประสงค์ในพระพุทธศาสนา นั้น พบว่า นโยบายการจัดการศึกษาเชิงขาดความเข้าใจในการนำทฤษฎีการศึกษาและทฤษฎีจิตวิทยา มาใช้ในการสร้างแรงจูงใจสร้างความมุ่งมั่นที่จะศึกษาให้สำเร็จ การศึกษาแผนกธรรมและแผนกบาลีเป็นการศึกษาเฉพาะทางยังไม่บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ การพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ให้ศาสนทายาทเกิดการเรียนรู้และประพฤติคนตามหลักศีลอาจารย์วัตรและการพัฒนาบุคลิกภาพ ยังไม่เป็นตามมาตรฐานที่สังคมจะยอมรับได้ จึงได้เสนอรูปแบบพัฒนาใหม่ตามกระบวนการ PTCC Model มองผ่านระบบการประกันคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา ตามกฎกระทรวง ศึกษาธิการ พ.ศ.2553

องค์ความรู้จากการวิจัย

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

แนวทางในการการบริหารจัดการโครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ด้วย 7 กิจวัตรความดี จังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย 1. พัฒนาโรงเรียนให้เป็นโรงเรียนสีขาว 2. พัฒนาโรงเรียนตามหลักศีล 5 3. พัฒนาคุณลักษณะของนักเรียนตามหลักศีล 5 4. สร้างความเข้าใจกับบุคลากร

ในโรงเรียน 5. กำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ ค่านิยมในการดำเนินการ 6. สร้างเครื่องมือในการกำกับและติดตามงานที่มีประสิทธิภาพ 7. จัดกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมให้นักเรียนอย่างต่อเนื่อง 8. เสริมสร้างศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้นักเรียน 9. มอบรางวัลแก่นักเรียนที่เป็นแบบอย่างที่ดีของเพื่อนักเรียน 10. จัดทำแผ่นป้าย เอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์รณรงค์โครงการ 11. นิมนต์พระมาเทศน์สอนเป็นประจำทุกวัน 12. รณรงค์ให้บุคลากร และนักเรียนตระหนักถึงความสำคัญของโครงการ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. โรงเรียนรักษาศีล 5 ควรปรับภูมิทัศน์ของโรงเรียนให้เป็นสถานที่ที่มีบรรยากาศเอื้อต่อการเรียนรู้พุทธธรรมและการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม
2. โรงเรียนรักษาศีล 5 ควรจัดทำป้ายนิเทศ ป้ายคำขวัญ ป้ายคติธรรมสอนใจต่างๆ ให้สามารถมองเห็นได้ง่าย
3. โรงเรียนรักษาศีล 5 ควรนำศีล 5 มาเป็นพื้นฐานในการพัฒนาผู้เรียนเป็นศาสนทายาทที่เปี่ยมปัญญาพุทธธรรม
4. โรงเรียนรักษาศีล 5 ควรส่งเสริมให้นักเรียนรักษาศีล 5 เป็นประจำ มีกิจกรรมรับศีลก่อนเข้าห้องเรียน กิจกรรมทำบุญตักบาตรรับศีลวันพระ กิจกรรมรักษาศีลอุโบสถหรือศีล 8
5. โรงเรียนรักษาศีล 5 ควรสร้างภูมิคุ้มกันแก่นักเรียนทุกกลุ่ม ด้วยการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมอย่างจริงจัง ปรับพฤติกรรมของนักเรียนกลุ่มเสี่ยง ให้เป็นคนดี มีคุณธรรม และพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ทั้งในด้าน ความประพฤติ (ศีล, จิตใจ (สมาธิ, และปัญญา (ปัญญา).

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาวิจัยตัวชี้วัดความสำเร็จในการขับเคลื่อน โครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 อย่างเป็นรูปธรรม
2. ควรศึกษาการจัดการความรู้ในการขับเคลื่อน โครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 อย่างเป็นรูปธรรม เพื่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแบบพุทธบูรณาการเพื่อพัฒนาจิตใจ องค์กร และสังคม
3. ควรมีการวิจัยตัวชี้วัดความสำเร็จในการขับเคลื่อน โครงการโรงเรียนรักษาศีล 5 ในประเทศเพื่อนบ้านที่นับถือพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการสร้าง Best practice เป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมแก่ประชาชน

เอกสารอ้างอิง

- คณิตดา กรณสุต. (2565). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการองค์กรคุณภาพของบริษัทมหาชน จำกัด. *วารสารวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*, 4(1), 31-45.
- จุมพล พูลภัทรชีวิน และคณะ. (2549). *การวิจัยและพัฒนากระบวนการสร้างความดีมีคุณธรรม*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรมสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน).
- ทรงวิทย์ แก้วศรี. (2550). *การศึกษาวเคราะห์วิทยาวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า (ปริญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา)*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บัญญัติ นาคมูจลิน. (2556). *รูปแบบการพัฒนาศาสนาทายาทที่พึงประสงค์ในพระพุทธศาสนา (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา)*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ปริทรรศน์ พันธุ์บรรยงก์. (2545). *แผนภูมิสุดท้ายอดกลยุทธจัดการ*. กรุงเทพฯ: มณีสร.
- พระครูนิวริฐศีลขันธ (ณรงค์ ฐิตวฑฒโน). (2556). *รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักพุทธธรรมในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ)*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาภคชญา กิตติโสภโณ. (2559). *การสร้างความปลอดภัยของสมานฉันท์ ด้วยการขับเคลื่อนโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 5(3), 55-62.
- พระวิมาน คมภีร์ปญโญ (ตรีภมล). (2555). *การศึกษาวเคราะห์ศีล 5 ในฐานะเป็นรากฐานของสันติภาพ (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา)*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สาคร สุขศรีวงศ์. (2552). *การจัดการ : จากมุมมองนักบริหาร (พิมพ์ครั้งที่ 5)*. กรุงเทพฯ: บริษัท จี. พี. ไฮเบอร์พรีนธ์ จำกัด.
- Fitzpatrick, J.L., et al. (2010). *Program Evaluation: Alternative Approaches and Practical Guidelines* (4th Edition). New York: Pearson.

